

**Dr. Öğretmen
Hakan AKKÖZ**

nakah27@hotmail.com

Eser Geçmişi: 10-04-2017 / 19-04-2017

DOI: 10.21551/jhf.305366

XIX. Yüzyılda Halep Vilayetinin Etnik* Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme

*An Evaluation on the ethnic Structure of Aleppo Vilayet in The
nineteenth Century*

ÖZET

Halep 1516 yılında Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır. Halep, yüzyıllardır farklı medeniyetlere ev sahipliği yaptığı için içinde çok değişik etnik yapıları barındırmaktadır. Halep Osmanlı idaresine geçtikten sonra XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Kafkaslardan gelen Çerkezlerin yerleştirilmesi dışında etnik yapısında önemli bir değişiklik olmamıştır. Halep, Hicaz Yemen ticaret yolu üzerinde olması ve liman ticaretinin yoğun olması sebebiyle hep batılı devletler için önemli bir bölge olmuştur. Özellikle, İngilizler bölgeyi ve bölgedeki etnik yapıları tanımaya ayrı bir önem göstermiştir ki bunu Halep İngiliz konsoloslugu raporlarından anlamaktayız. İngiliz konsoloslugu Türkmenler, Kürtler, Ermeniler, Çerkezler ve Araplar hakkında raporlar tutmuştur.

Anahtar kelimeler: Halep, Türkmen, Arap, XIX. Yüzyıl, Osmanlı

ABSTRACT

Aleppo was conquered by Ottoman Empire in the era of The Sultan Yavuz Selim in 1516. Aleppo has different ethnics throughout the history because There has been many different civilization in Aleppo. There were no change of Aleppo's ethnics except the Circassians till the second half of Eighteenth century after Ottoman had begun to govern Aleppo.

Aleppo has been an important central for Western Countries . Especially, As it has been on the way of hijaz and Halep's harbour trade had been very active. We understand these from English Consulate of Aleppo's records. English Consulate had been reported about Turcomans, Kurdish, Armenian,Circassians and Arabics.

Key Words: Aleppo, Arabic, Nineteenth Century, Ottoman, Turcoman

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için hareketli ve zorlu bir dönemdir. Değişimin zorunluluk haline geldiği bir dönemdir. Bu değişimleri zorunlu kılan ana sebepler geleneksel kurumlarda görülen bozulmalar, merkezi otoriteyi tehdit eden yerel ve azınlık güçleri, iç ayaklanmalar, ekonomik bağımlılığın artması, dış müdahalelerin sıklık kazanması, eğitim ve bilimde gerilemeler, genel olarak tüm sahalarda zamanın gerisinde kalmak olarak sayılabilir. Bu duruma rağmen Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla girerken üç kıtada toprağı olan, çok sayıda geniş etnik ve dini farklılıklar gösteren halkları barındıran, merkezi ve taşra teşkilatları ile geniş bir yapı arz eden durumdadır¹

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için batılı anlamda yeniliklerin yapıldığı ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda değişikliklerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Yenilikler Sultan II. Mahmut ile başlayıp 1908 II. meşrutiyetin ilanına kadar devam etmiştir. Özellikle 1808 yılında Ayanlarla imzalanan Sened-i İttifak anlaşması vilayet yönetiminde ve yeniden düzenlenmesinde etkili olmuştur². Osmanlı'da XIX. Yüzyılda yaşanan yenilikler imparatorluğun her yerini etkilemiştir. Doğal olarak Halep vilayeti de bu değişikliklerden etkilenmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vilayetler yeniden düzenlenmeye başlamıştı. Cevdet Paşa'nın 1866 yılında tesis ettiği Halep vilayeti, Halep, Payas, Adana, Kozan, Maraş, Urfa ve Zor sancağı olmak üzere 7 sancaktan oluşmuştur. Sonraki yıllarda yapılan düzenlemeler ile Halep vilayeti, Halep, Maraş ve Urfa sancağı olarak 3 sancak ve 24 kazadan teşkil etmiş ve vilayet merkezi de Halep olmuştur³.

XIX. Yüzyılda Halep Osmanlı devleti ve batılı devletler için önemli bir ticaret merkeziydi çünkü Osmanlı Devleti, Avrupalı Devletler ile yaptığı ticaret anlaşmalarının gereği olarak, ithalat vergilerini iyice düşürmüştü. Bu durumu fırsat olarak gören Avrupalı Devletler, Orta Doğu'ya açılmayı düşündüler. Vergilerin önemli kısmının iç piyasadaki yerli tüccarlar tarafından ödenmesi Avrupalı tüccarlar için kârlı bir durum iken yerli tüccarlar için pek de kârlı bir durum değildi. Avrupalılar bu avantajı sonuna kadar kullanmışlardır. Bu duruma önlem alınmaması ve ticaret anlaşmalarının etkisi Halep ve çevresindeki ticari hayatta ciddi bir şekilde görülmüştü. Halep'te faaliyet gösteren dokuma tezgâhlarının sayısı 1500'e kadar gerilemişti. Şam'daki dokuma tezgâhı sayısı ise bine kadar düşmüştü. Oysaki dokuma tezgâhlarının sayısı, Halep'te ve Şam'da toplam olarak 12000 idi. Tezgâhların azalması Anadolu'daki farklı yerleri de etkilemişti⁴.

* XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Halep Vilayeti'nin Ekonomik Ve Sosyo-Kültürel Durumu (İngiliz-Amerikan Kaynaklarına göre) adlı Doktora tezinden geliştirilerek üretilmiştir.

- 1 Bayram Kodaman, ,2007, "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2007, Sayı:16, ss. 1-24.
- 2 Hakan Akköz,2016, Xıx. Yüzyılın Son Çeyreğinde Halep Vilayetinin Ekonomik Ve Sosyo-Kültürel Durumu (İngiliz - Amerikan Kaynaklarına Göre), Yayınlanmamış Doktora Tezi, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, s,6
- 3 Adem Tutar,2000, Xıx. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep Şehrinin Kültürel Yapısı, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15:2 (2010), SS.79-89.
- 4 Akköz,a.g.e,2016,s,133

1. Türkler (Türkmenler)

Türkmenlerin Halep bölgesinden haberdar olmaları ilk kez Tolunoğulları ve İhşidler döneminde olmuştur, bunda Türklerin Fethedilen yerlere vali olarak atanması önemli bir etkidir. Özellikle Tolunoğlu Ahmet Bey Mısır'a vali olarak atanması gerçekleştiikten sonra Bizans'ı bahane ederek Halep ve bölgesini fethedip (877) bağımsızlık ilan etmiştir. Bir dönem Abbasilerin eline geçse de tekrar Türk yöneticilerin hâkimiyetine giren Türkmenler olmuştur⁵.

Halep merkez sancağı ve çevresi Anadolu'dan önce Türkleşmiş bir bölge olarak bilinmektedir çünkü buraya Türk göçleri X. yüzyılda başlamıştır. Anadolu'nun fethinden çok önce Türkmenler bölgeye yerleşmişlerdi. Bu göç hareketinin Asya'dan ki anayurtlarıdır, buralara kadar gelme sebepleri bilinmemektedir⁶. Bu göç dalgasının sonucu olarak Halep'te yoğun bir Türkmen nüfus vardır⁷. Donald Quataert'a göre, Türkmenlerin çoğunluğunun Baykal Gölü çevresinden Ortadoğu'ya göç ettiği düşünülmektedir⁸. Halep Salnamelerine göre; Halep ve çevresinde 200 bin, Lazkiye bölgesinde 150 bin, Telkere civarında 50 bin, Keunaeytra (Golan) bölgesinde 100 bin ve diğer bölgelerde 300 bin civarında Türkmen yaşamaktadır. Halep'te halen birçok Türk mimarisinin örnekleri mevcuttur. Halep'te en çok konuşulan dil Türkçe'dir. Günümüzde; Halep merkezde Türkmenlerin yoğunlukta olduğu mahalleler; Hüllük, Kadı Asker, Hayderriye, Eşreffiye mahalleleridir. Kurdağı, Azez, Bab, Münbiç, Carabulus, gibi ilçelerle birlikte 145 Türkmen köyü mevcuttur⁹.

Türkmen kelimesi XI. yüzyıldan sonra Oğuzlara verilen addır. Seyhan nehri etrafında yaşayan Oğuzlar arasında X. yüzyıldan itibaren İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte Maveraünnehir bölgesinde yaşayan yerli halk, Müslüman olan Oğuzlarla Müslüman olmayan Oğuzları ayırt etmek adına Müslüman Türk anlamına gelen Türkmen kullanılmıştır. Türkmen kelimesiyle ilgili iki iddia daha mevcuttur ki birincisi Fars da "men" "manend" ekinin kullanıldığı ve Türkmen tani Türk'e benzeyen anlamına geldiğini iddia etmektedir. İddiada yanılma olduğu bellidir çünkü Anadolu'ya gelen ve halen yaşayan Türkmenlerin Oğuz Boylarından olduklarını bilmektedir. Bir diğer görüş ise iman etmiş Türk anlamındadır ki görüşün sahibi İbn-i Kesir'in bu fikrini XV. yüzyılda Osmanlı Tarihçisi Mehmet Neşri de kabul etmiştir¹⁰.

Halep Türkmenlerinin bir kısmı Halep Sancağı'nın doğu taraflarına, bir kısmı da Şam, Antep, Birecik, A'zaz, Hama Sürüc, Ravendan, Menbiç. Rum-kala, Gündüzlü, Bakras, Behisni, Kınık ve Malatya'ya kadar yayılmışlardı. Hatta doğuda başta Diyarbakır bölgesi olmak üzere, Mardin'in güneyindeki Deyr-i Zor'a kadar uzanan çöl bölgesi ile Erzurum'a bağlı muhtelif

5 Mehmet Erol, 2012, Halep Türkmenleri, Grafiker Ofset yayıncılık Ltd. Şti, Ankara, s, 24.

6 Donald Quataert, 2000, The Ottoman Empire 1700-1922, Cambridge University press, Cambridge, p, 4.

7 Hakan Akköz, 2016, Xıx. Yüzyılın Son Çeyreğinde Halep Vilayetinin Ekonomik Ve Sosyo-Kültürel Durumu (İngiliz - Amerikan Kaynaklarına Göre), Yayınlanmamış Doktora Tezi, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, s, 73.

8 Quataert, 2000, ibid, p, 15.

9 Turhan Çetin, 2014, "Suriye Türkmenleri", Türk Yurdu Dergisi, S, Ocak-317, ss, 35-37.

10 Faruk Sümer, 2012, "Türkmenler", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, C, 41, ss, 607-611.

yerlerde sakin olan Boz-ulus Türkmenleri arasında dahi Halep Türkmenlerine rastlanıyordu¹¹.

Suriye ve çevresine Türkmenlerin ilk yerleşimi aslında Selçuklular döneminden daha önceki dönemlere rast gelmiştir. Horasan'dan çıkıp Ön Asya'ya gelen Türkmenlerin ilk vatan tuttıkları bölgeler günümüzde Suriye ve Irak olarak adlandırdığımız bölgelerdir. Özellikle Orta Asya'dan başlayan göçler neticesinde Türkmenlerin paralı asker olarak Abbasi halifesinin ordusuna alınması Türkmenlerin bu bölgelere gelmesinde etkili olmuştur¹².

Suriye' nin kuzeyinde ve çoğunlukla Halep ile etrafına yerleşik olan Türkmen boy ve oymaklar topluluğu XI. yüzyılda Selçuklularla birlikte ayrıca XIII. yüzyılda da Moğol istilası nedeniyle Türkistan ve Horasan'dan göç ederek gelmişlerdir. Türkmenler genellikle kış aylarını Halep ve çevresinde geçirirken yaz aylarını ise genellikle Uzun Yayla'da ve Sivas'ın güneyindeki yaylalarda geçirmişlerdir. Bu boy ve oymaklar, Beydilli, Çepni, Harbendelu, Bayat, İnallu, Avşar, Karkın, Kızık, Peçenek, Uç, Acurlu, Kaçılı, Döğer, Kınık, Eymür, Bahadrlu, Karakoyunlu'dur. Bu topluluktan bahseden tek kaynak "et- Teksif" olmakta beraber maalesef bu kaynak kaybolmuştur. Memlük devlet adamlarına bilgi vermek için XIV. yüzyılda yazılan bu eserde Avşarlardan Halep, Türkmenlerine bağlı bir boy olarak bahsedilmiştir. Katip Çelebi'nin "Cihannüma" (1732) adlı eserinde " *Türkman-i Haleb*" başlığı altında 8 ve 11 maddelik, boy ve oymakları gösteren iki liste hazırlanmıştır¹³.

Zamanla Halep Türkmen toplulukları siyasal ve ekonomik nedenlerle buldukları yerlerden göç etmek ya da yerleşik hayata geçmek zorunda kalmışlardır. Diyarbakır'ın Bozulus kolundaki bazı toplulukların eskiden Halep Türkmenlerine dahil oldukları tespit edilmiştir. Bozulus ve Yeni İl topluluklarıyla birlikte tüm Halep Türkmenleri Resm-i Kışlak, Adet-i Çobanbegi ve Resm-i Yaylak olmak üzere üç tür vergi vermişlerdir. Ayrıca devşirme usulünün kalktığı ve asker sıkıntısı yaşandığı dönemde askerlik yapmışlardır¹⁴.

Osmanlılar XVII. yüzyıl çeyreğinde Halep Türkmenlerini bazı bölgelerde iskâna zorlamışlardır. Dulkadirli topluluğuna ait bazı oymaklar, başka boy ve oymaklarla birlikte Yozgat civarına yerleştirilmişlerdir. Sivas'ın güneyine yerleşenler ise Yeni İl'i kurmuşlardır. Burada yaşayanlara Üsküdar Türkmen'i denilmiştir. Bunların Halep Türkmenlerinden gelen koluna da kış aylarında Halep' e indikleri için Yaban Er'i denilmiştir.

Halep Türkmenleri Hama ve Humus arasındaki bölgeye yerleştirilmişlerdir. Fakat bir yıl sonra, bir kısmı Anadolu içlerine doğru ilerlemiş, kalanlarsa Trablus Şam bölgesinde yaşamaya devam etmişlerdir. Yalnız bazı Arap kabileleri Halep Türkmenleri olmak üzere bazı boy ve oymakları haraca bağlayıp kervanları soyuyor ve rahatsızlık vermiştir. Bu durumu önlemek isteyen Osmanlı Hükümeti bu topluluğu Belih Irmağı'nın Akçakale ile Rakka arasındaki kıyıya, Urf'a'nın doğusundaki Colab Irmağı'nın kıyılarına ve çevresine yerleştirmiştir. Fakat 1692'de bu oymakların büyük çoğunluğu eski yurtlarına geri dönmüşler fakat devlet tarafından geldikleri bölgeye geri sürülmüşlerdir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ise Anadolu'ya dağılıp çeşitli

11 Mustafa Ertuğrul Çeker, 2010, Suriye Türkleri Ve Türkiye-Suriye İlişkileri (Osmanlı Dönemi), Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, Kahramanmaraş, s,106.

12 Erol, 2012, a.g.e, s, 24.

13 Philip W. Goetz 1988,"Halep, Halep Türkmenleri", Ana Britannica, Ana Yayıncılık, İstanbul, C,10,ss, 292-293.

14 Goetzs 1988, a.g.m, C,10, ss, 292-293.

bölgelere yerleşmiş, köyler, kasabalar kurmuş yerleşik hayata temelli geçmişlerdir¹⁵. Halep'te bulunan diğer bir Türkmen gurubu ise Kolan Türkmenleridir. Kolan Türkmenleri bölgeye XVI. yüzyılda yerleşmişlerdir¹⁶.

Günümüzde ise Kolan Türkmenlerinde çift eşlilik yoktur. Bu gibi evlilikler çok nadir görülür. Evlilik yaşı Kolan Türkmenlerinde 22-23 tür. 18 yaşından önce evlenmeleri mümkün değildir. Kolan Türkmen'i olarak Şam'a yerleşmiş Bayır-Bucak ve Halep Türkmenleri arasında akrabalık kurabilmektedir. Fakat bu duruma sık rastlanmamaktadır. Kolan Türkmenlerinde evlendirilmek istenen kızların görüşleri alınır. Evlilik öncesi birbirlerini tanımaları için zaman verilir eğer ki kızın görüşü olumsuz ise bu evliliğin gerçekleşmesi olanaksızdır¹⁷.

Kolan Türkmenlerinde başlık parası baş vergisi olarak geçer. Yaygın ve ağır şartları olan bir baş vergisi uygulaması yoktur. Evliliğin istenmesine göre baş vergisinde değişimler görülür. Baş vergisi 500 dolar gibi bir miktar da olabilir isteyen damadın melez olması ya da evliliğin istenmemesi dâhilinde bu miktarın 10.000 dolara kadar çıkması olanaktır¹⁸.

Türkmenler de beşik kertmesi denen bir uygulama yoktur. Yakın akraba evliliklerine rastlanılmaz makbul olarak kabul edilmez. Yasak yoktur ama istenilen uygulama biçimlerinden değildir.

Uygulamaya göre dışarıdan biri kızına talip olur ise öncelikle kızın dayılarına ve amcaoğullarına sorulur öncelik onlara tanınır. Onların bu haklarından vazgeçmesi durumunda görücüye gelenlerin kızı alma şansı doğar. Dışarıdan kız alma maddi açıdan biraz sıkıntılı bir iştir. Bu durum Azerbaycan ve Anadolu Türk kültür coğrafyalarında da farklı değildir.

Konu içerisinde çelişkiye düşen durumlar var. Denen şu ki Türkmenler arasında yakın akraba evliliklerinden kaçınılmaktadır bu uygulama makbul sayılmamaktadır. Fakat dışarıdan istenilme durumunda kızın dayıları ve amcaoğullarına öncelik tanındığı bu haklarından vazgeçtiklerinde görücüye kızı alma şansının doğduğu söylenilmektedir¹⁹.

Bölgedeki sayısal üstünlük Ermeniler ve Kürtler dışında Türklerde'dir ve kayıtlara göre 500.000 civarındadır (konsolosluk görevlileri bu sayıyı Osmanlı kayıtlarından aldıklarını belirtmişlerdir)²⁰. İngiliz sefaret raporunun devamında bu Türklerin Osmanlı Devleti'ni kuran Oğuzlar ya da Hunların torunları olduğunu ve Süleyman Şah önderliğinde XIII. yüzyılda Ermenistan bölgesine geldiklerini daha sonra torunu Osman ya da Atman tarafından kurulduğunu anlatılmıştır²¹. Ayrıca bölgedeki Kürtler ve Araplar Sünni'dir diyerek Türklerin çoğunluğunun Bektaşi olduğunu anlatmaya çalışmışlardır. İngiliz sefaret görevlisi gözlemlerime dayanarak diye devam ettiği raporda sınır bölgelerinde yaşayan topluluklar

15 Goetzs 1988, a.g.m, C,10, ss, 292-293.

16 Sakr Abu Fakhr, (Summer) 2000, "Voice From The Golan", Journal Of Palastine Studies xxix, Washington D.C, USA, S,4,pp, 5-36,

17 Mustafa Kalafat, 2014, "Suriye Türk Halk Kültüründen Kesitler", Türk Yurdu Dergisi, S,Ocak-137,ss,30-34.

18 Kalafat,2014,a.g.m,s,30

19 Mustafa Kalafat, 2014, "Suriye Türk Halk Kültüründen Kesitler", Türk Yurdu Dergisi, S,Ocak-137,ss,30-34.

20 PRO, F,O 424/107/E23032/p,356

21 PRO, F,O 424/107/E23032/p,356

arasında en üstün olan topluluk Türklerdir²². Hatta sağlık, fiziksel görünüm ve güç bakımından bölgenin en güzel ırkı olduğunu anlamaktayız. Devleti kuran ve yöneten sınıftan olduklarının farkındadırlar. Bölgede konuştukları Türk köylülerinin gayet medeni oldukları belirtilmiştir²³. Ermeni köylüleri ile karşılaştırma yapıldığında Türk köylülerinin kişilik ve yaşam yönünden onlardan çok daha üstün oldukları görülmüştür²⁴.

Ayrıca hoşgörü açısından da bir huzur durumundan bahsedilebilir çünkü meclislerde Türkler ve Hıristiyan vatandaşlarını yan yana görmek mümkünmüş. Fakat Türk köylülerinin en az Hıristiyan köylüler kadar inatçı olduğundan ve özellikle din konusunda fanatik, körü körüne bağlı ve şüphesiz bir inanç bağlılığından söz edilmiştir²⁵. Türklere büyük kentlerin ve ilçelerin her yerinde karşılaşmak mümkündür. Hatta Kürt bölgesinde dahi çoğunlukla Fırat nehrinin batısında çoğunlukta oldukları görülmüştür. Eski feodal beyler de çoğunlukla Kürt idiler ve bunlara padişah tarafından beylik ve askeri görev verilmişti. Fakat Tanzimat'la birlikte birçok haklarını kaybettiler. Türkler şehirlerde ve ilçelerde tarım ile yaşamlarını devam ettirmekte idiler fakat Türklerin birçoğunun evleri savaştan dolayı zarar görmüştü bunun yanı sıra her evde para kazanan sayısı bir kişiye kadar düşmüştü çünkü Türk erkeklerinin birçoğu savaştan geri dönememişti²⁶. Antakya ve Ayıntab Türkmenleri, göçebe yaşayan müthiş bir ırktır ve Aynı boydandır. Çoğunlukla Amanos dağlarını tutmuşlardır ve Güneybatıya doğru taşmışlardır yani Kilis sınırına kadar olan alan Türkmenlerin kontrolü altındadır²⁷.

Fakat XIX. yüzyılda durum biraz farklılaşmıştır. Tanzimat reformları Halep'te olumsuz bir ortam oluşturmuştu. Etnik ve dini gruplar arsında siyasi ve ekonomik denge bozulmuştu. Bunun en büyük nedeni ise, milliyetçi ve ayrılıkçı gruplar. Böyle bir ortamda kendilerine uygun hareket ortamı oluşturmuşlardı. Tanzimat döneminde Halep'te otorite mahalli güçlerin eline geçmişti. Göçebe toplulukların asayiş ile ilgili sorunları artmıştı. Halep'te hem Arap aşiretleri hem de Türkmen aşiretleri devlete karşı saldırılarını arttırmıştı. Diğer taşra bölgelerindeki ve Halep'teki bu gibi düzensizlikler 1864 "Vilayet Nizamnamesi" yayınlanmasını zorunlu kılmıştı.

XIX. yüzyıldan itibaren devlet baskısının azalmasıyla ve bununla birlikte Arap aşiretlerinin baskılarının artmasıyla Türkmen aşiretleri Anadolu'ya doğru göç etmeye başlamışlardı²⁸.

2. Kürtler

Kürtlerin tarihi ile ilgili resmi bir tarih anlayışı olmamakla beraber bu konuda yapılmış çalışmaların çoğunluğu batı çıkışlıdır. Bu çalışmalar çoğunlukla Suriye ve Irak bölgesinde yaşayan aşiretlerin durumunu devlet içerisindeki konumunu bildirir niteliktedir. Halep

22 PRO, F,O 424/107/E23032/p,356

23 Akköz, a.g.e. s, 75.

24 PRO, F,O 424/107/E23032/p,356

25 PRO, F,O 424/107/E23032/p,356

26 PRO, F,O 424/107/E23032/p,356

27 John Murray, 1864, Rambles In The Deserts Of Syria And Among The Turkomans And Bedaweens, Printed By Spotiswoobe And Co., Albemarle Street, Hetv-Steet Sqtaee, London,pp,70-71.

28 Ahmet Emin dağ,2015, Emevilerden Arap Baharına Halep Türkmenleri, Taş Mektep yay, İstanbul, ss,53-54.

Konsoloslugu belgelerinde de çogunlukla sosyal yasantilarından ve devletle olan iliskilerinden çok diger etnik yapılarla olan iliskilerinden bahsedilmektedir.

Stefan Winter'in soylemleri bizi Kurtlerin tarihi ile ilgili olarak XVI. yuzyıla kadar goturmektedir. 1514 yılında Bedirhan kardeşler olarak bilinen bir Kurt Aşireti'nin, bir beylik kurduğundan bahsetmekle beraber, bu aşiretin özerk bir beylik olduğunu da eklemekte ve bu beyliğin Botan Aşireti'nden Cizre Emiri Gazirat İbn-ül Umar'a bağlı olarak Şam'da ve Beyrut'ta bulunduğunu belirtmiştir. 1516'da Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı Sultanına tabii olmuş ve Şii Safevilere karşı savaşmışlardır. Bedirhan kardeşlerin iddiasına göre Azizan, Şerefhan ve Botan aşiretleri aynı soydan gelmektedirler. Ayrıca Hakan Özoğlu ise XIX. yüzyılda bölgede olan "Bedir Beg" namıyla bilinen kişinin Emir Bedirhan olduğunu ve aynı soydan yani Bedir Kardeşler soyundan geldiğini iddia etmiştir²⁹.

1834 yılında Mehmet Reşid Paşa Suriye bölgesini Mehmet Ali Paşa'nın elinden geri alabilmek için tekrar bölgedeki Kurt aşiretleriyle irtibata geçmiştir. Bahdınan ve Soran aşiretlerini kendi tarafına çekmiştir³⁰. Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Kurtler çogunlukla Osmanlı Sultanlarına biat etmişler. XIX. yüzyılda ise birçok savaş ve isyanda Osmanlı Devleti'nin emrinde olmuşlar.

Sosyo-kültürel açıdan baktığımızda Kurtler sadece Müslüman tebaa değildir. Yezidilerin de Kurt kökenli olduğunu bilmekteyiz çünkü birçok kaynakta Yezidilerin tarihi anlatılırken kullandıkları dilin Kurtçe olduğu belirtilmiştir, Joseph Isya, "The American Journal of Semitic Languages and Literatures" adlı dergideki Yezidıs Text adlı makalesinde Yezidileri anlatırken Marşlarını ve ilahilerini Kurtçe söylediklerini ve Haçlı Seferi Kahramanı Selahaddin Eyyubi'nin Kurt bir lider olduğuna inanmışlar³¹. Modern Kurtler ilk defa Osmanlı yönetimi altına 1514 yılında Yavuz Sultan Selim'in, Şah İsmail'e karşı yürüttüğü başarılı propaganda sonucu girmişlerdir³². Şah İsmail'in Diyarbekir ve Kurt bölgesine saldırısı üzerine Yavuz Sultan Selim tarafından desteklenmiştir. Daha sonra yönetimi İdris'i Bitlisi'ye bırakılmıştır³³. Buradaki kurtlerin çogunluğu çevre kırsala ve değişik bölgeler yayılmıştır. Kurt aşiretler Türk sınırlarını koruma karşılığında süresiz vergi muafiyeti almışlardır (Yavuz Sultan Selim dönemi). Hakkâri Kurtleri ve Mamakanlı Aşireti hariç diğer Kurtler Osmanlı topraklarına Erzurum ve Van bölgesinden yayılmışlardır. Bu dağılmanın sebebi aynı yüzyılda Rusların ve Pers kökenlilerin bölgeye doğru ilerlemelerinden dolayı olmuştur³⁴. Modern zamanlarda durum farklılaşmıştır ve Türk Devleti'nin kontrolünden çıkmışlardır. 1834'de Bağdat'ın İstanbul ile kontrolü kopmuş hatta imparatorluğun birçok yeri ile bağlantı kopmuştur³⁵. İç kısımdaki bazı büyükşehirler hariç küçük kasabalarda özellikle Ankara'dan aşağı kısımlarda Güneydoğuda Diyarbakır, Pers bölgesi Arap bölgesi verimli tarımdan dolayı zenginleşmiş ve

29 Hakan Özoğlu, 2004, Kurdish Notables and the Ottoman State, New York University Press, USA, p,88

30 Stefan Winter, 2006, The Other "Nahdah": The Bedirxans, The Millis And The Tribal Roots Of Kurdish Nationalism In Syria, Oriente Moderno 25 (86).3 (2006),pp, 461-74.

31 PRO, F.O. 424/E2032/107/201/347.

32 PRO, F.O.424/E2032/107/201/347.

33 PRO, F.O.424/E2032/107/201/347.

34 PRO, F.O.424/E2032/107/201/347

35 PRO, F.O. 424/E2032/107/201/348

Kürt Aşiret reislerinin kontrolüne girmiştir³⁶.

1834'de Reşit Mehmet Paşa durumu Osmanlı Hükümeti'ne bildirmiştir. Paşa, 20.000 kişilik bir kuvvetle bölgeye bir hareket düzenlemiş ve kontrolü tekrar sağlamıştır³⁷. Raporunda, durum günümüze kadar gelmiştir (1880) diye ifade edilmiştir. Kürtler 1880'li yıllarda da koyunlar için ödedikleri vergi hariç vergi ödememişler fakat savaş dönemlerinde askerlik yükümlülükleri olmuştur. Anadolu sınırlarında 1 milyon Kürt yaşadığı tahmin edilmiştir. Fakat Türkiye ve İran sınırları toplamı 2 ya da 3 milyon olarak tahmin edilmiştir. Çünkü konunun geçtiği belgelerde bahsedilen rakamların kesin olmadığı belirtilmiştir. Kürtler dillerine ve inançlarına göre birçok sınıflandırmaya tabi olabilirler. Bunlar Kurmançî, Zaza, Alevi Kürt, Sünnî Kürt, Aşiret halinde yaşayanlar, Müstakil yaşayanlar vs. gibidir³⁸.

Kürtlerin büyük çoğunluğu Kurmançî dili konuşmuşlardır. Diğerleri ise Zaza şivesi kullanmışlar. Bu iki dil Farsça'ya benzemekteymiş. Fakat Zazaca Farsça'ya daha az benzemekteymiş. Zazalar şehirlerden çok dağ eteklerinde ya da dağlık bölgelerde yaşamıştır³⁹. Zazaların Halep dışında Şam'da Heyyu'l Ekrad [Kürtler Mahallesi]'da yaşadıklarına dair kayıtlar mevcuttur⁴⁰

1834 yılında yayınlanan "Saturday Magazine" dergisinin Ocak ayı 105. sayısında Kürtler ile ilgili geniş bir makale yayınlanmıştır. Makalede öncelikle Kürtlerin yaşadığı bölgeleri tanımlamayla başlamıştır. Kürtlerin, merkez Asya denilen Kürt bölgesi olarak adlandırılan bölgede yaşamaktadırlar ve sınırlarının bir bölümü Türkiye'de bir bölümü Fars yani İran bölgesindeydi. Kuzeyinde Ermenistan, Batısında Dicle nehri, doğusunda İran, Irak, Azerbaycan Güneyinde ise Türkiye ve Bağdat bulunmaktaydı⁴¹. Bu Kürt bölgesi olarak adlandırılan bölgenin dışında da dağınık biçimde yaşayan Kürtler mevcuttu. Kürt bölgesi olarak adlandırılan bölgenin fiziksel özelliklerinden XIX. yüzyılın başında çoğunlukla bozkır ovaların olduğu küçük tepelerin bulunduğu iklim olarak da soğuk olan bir bölgedir⁴². Bölgedeki insanların karakteristik özelliğinden bahsedilecek olursa, Clarke; bağımsızlık konusunda güçlü bir bağımsızlık istekleri olduğunu fakat nerdeyse 23 yüzyıldır bunu gerçekleştiremediklerini, bölgenin güney ve batısındaki aşiretlerin Türkiye yönetiminde olmak istediği doğusundaki ve kuzeyindeki aşiretlerin ise İran krallığı yönetiminde olmak istediklerinden bahsetmektedir. Bölgede yaşayan Kürt aşiretlerinin en göze çarpan özelliklerinden birisi, her bölgenin bir aşiret reisinin olması ve bu aşiret reisinin bölgede kayıtsız şartsız her konuda yetkili olmasıdır. Sir John Malcolm bu konuda en güçlü ve en geniş Kürt Aşiretleri'nin Pers (İran) topraklarında olduğunu 1810'da yazdığı bir raporla bildirmiştir⁴³. Bu aşiretlerin en zengini Ardelen Aşireti'dir çünkü Ardelen Aşireti reisi ve özellikle aşiret reisinin oğlu lüks içinde yaşamıştır

36 PRO, F.O. 424/E2032/107/201/348

37 PRO, F.O. 424/E2032/107/201/348

38 PRO, F.O. 424/E2032/107/201/348

39 PRO, F.O. 424/E2032/107/201/348

40 Bkz. Ercan Çağlayan, *Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016, s. 64.

41 E.D Clarke, 1834, SOME ACCOUNT OF KOORDISTAN, AND ITS INHABITANT, Saturday magazine, 4:105 1834:Feb. p.68.

42 Clarke, 1834, a.g.m, p, 68.

43 Clarke, 1834, a.g.m, p, 68.

fakat elimizdeki kaynaklarda Ardelan Aşireti'nin aşiret reisinin adı bilinmemektedir.

3. Ermeniler

Ermenilerin çoğunluğu Ermeni Krallığından gelmiştir ve Hristiyandırlar. Atalarına, dillerine bağlıdırlar⁴⁴. Son Hayguin Krallığı'ndan kalmışlardır. Bunlar ilk Ermeni Hanedanı'dır Danius ve Pers Krallığının düşmanıdır. M.Ö. 322'de yok olmuştur.

Ermeni topluluğu XIX. yüzyıl dâhil olmak üzere Osmanlı topraklarında yerleşik oldukları her bölgede kültürlerini, inançlarını rahat bir biçimde yaşamış, bağlı oldukları devletin ayrıcalıklarından faydalanmışlardır. Azmi Süslü, İngilizlerin Mavi kitabında dahi Osmanlı'nın Ermenilere diğer milletlere tanımadığı ayrıcalığı tanımlamıştır ifadesine yer vererek bu kitabın Ermenileri destekleyen bir kitap olduğunu ifade etmektedir⁴⁵. Azmi Süslü İngilizce olarak yayınladığı "*Armenians And The 1915 Events Of Displacement*" adlı kitabında coğrafik olarak yapılan araştırmalar sonucunda Ermenilerin, Osmanlı Devleti'nde endüstri, ticaret, finans ve entelektüel hayatın önemli bir kısmını ellerinde bulundurdıklarını, köylerde yaşayanların genellikle tarımla, çiftçilikle, zanaatkârlıkla ve şehirde yaşayanların ise çoğunlukla ticaret, ithalat-ihracat, bankerlik gibi işlerle uğraştıklarını belirtmiştir⁴⁶.

Ermenileri destekleyen politikaların en önemli adımını Fatih Sultan Mehmet' in İstanbul' u fethettikten sonra (1461) Ermeni Patrikliği kurması olmuştur. Patrikler, Ermeni topluluğunun dini ve toplumsal faaliyetlerini düzenleme ve inceleme, ayrıca bu millete ait malların idare ve gelirlerinin toplanması işlerinin yapmışlardır. Bu makam Ermenilerin yabancılara karşı milli ve siyasi bağımsızlıklarının küçük bir sembolü olmakla beraber ileride ortaya çıkacak Ermeni sorununun köklerini oluşturmuştur⁴⁷.

Ermeniler tarafından XIX. yüzyıl başlarında "Amira" adı verilen ve bankerlerden, tüccarlardan, devlet memurlarından oluşan kendini geliştirmiş kesim tarafından okullar, matbaalar, kütüphaneler açılmıştır⁴⁸.

Yukarıda bahsedildiği gibi Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın ilanından sonra kurulmaya başlanan Ermenilere ait hayır kurumlarının ve cemiyetlerin, okulların sayısı artmaya başlamıştır. Bu kuruluşların amaçları; okullar, yurtlar, yetimhaneler, hastaneler ve spor tesisleri açarak Ermeni cemaatinin kültürel gelişimini, sağlık sorunlarını gidermeyi ve sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamak olmuştur⁴⁹. Bu faaliyetler, Ermenilerin Osmanlı Hükümdarlığı sınırları içerisinde refah içinde yaşamalarına ve kendilerini geliştirmelerine böylece önemli makamlara gelmelerine sebep olmuştur.

44 PRO. F.O. 424/106-E2032,p,352-353

45 Azmi Süslü,1994, *Armenians And The 1915 Events Of Displacement*, Sistem ofset, Ankara, s,19.

46 Süslü, a.g.e,1994, ss, 19-20.

47 Esat Uras,1976, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul, s,149.

48 Uras, 1976,a.g.e, s,149-150.

49 Nejla Günay,2012, *Ermenilerin Kurdukları Cemiyetler Ve Komitelerin Maraş Ve Çevresindeki Faaliyetleri*, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, YIL 16, S:3, Aralık, Berikan Matbaacılık, Ankara, s,22.

Ermenilerin ilk cemiyeti, Kilikya'da bağımsız bir Ermeni devleti kurmak amacıyla olan, 1851 yılında İstanbul'dan Kilikya'ya gönderilen Mıgırdıç Kırımian tarafından kurulan "Ser (Aşk)" dir. Bu cemiyet Patrik Varyebatyan tarafından da desteklenince Zeytun, Haçin ve Göksun'da şubeleri açılmış ve zamanla sadece Zeytun ve Kilikya Ermenilerinin değil tüm Osmanlı Ermenilerinin bağımsızlığı için çalışmaya başlamıştır⁵⁰.

1860'ta İstanbul'da faaliyete başlayan "Hayırseverler Cemiyeti (Benevolent Union) de Ermenileri ekonomik ve sosyal açıdan kalkındırmak ve Kilikya'da açılan Ermeni okullarının finansını sağlamak amacıyla kurulmuştur. Başkanlığını Rusya'dan gelen Mikail Nalbandian'ın yaptığı bu cemiyet, doğrudan isyan girişiminde bulunmamıştır⁵¹. Harekete geçmek için en uygun zamanın Osmanlı Devleti'nin savaşa girdiği zaman olduğunu düşündüklerini Nalbandian'ın kendisi ifade etmiştir⁵² ama üyelerinden Hasip Şişmanyen ile Mıgırdıç Beşiktaşyan'ın 1862 yılında Zeytun'da çıkan isyanda etkileri olmuştur.

Ermenilerin kurduğu diğer cemiyetlerden bazıları şunlardır: Cemiyet-i Tedrisiye Cemiyeti, Ermeni Cemiyet-i Vataniyesi, Vatanperveran Cerniyeti en önemli ve en faal cemiyetlerdir⁵³. 1870- 1880 arasında Van'da "Ararat", Muş'ta "Okul Sevenler", "Şarklı" ve "Ermenistan'a Doğru", Adana'da "Kilikya" cemiyeti, ayrıca ihtilalci amaçlarla kurulan cemiyetler, 1872'de, Van'da, Rusya'nın desteğiyle "İttihad ve Halas" ve 1878'de "Kara Haç" cemiyetleri, 1881'de Erzurum'da "Şurây-ı Âli" cemiyetidir (daha sonra "Müdafî Vatandaşlar" olarak adı değişmiştir)⁵⁴. Bu kadar eğitim kurumunun varlığına rağmen Ermenilerin çok medeni bir toplum olduğu söylenemez.

Ermenilerin yaşadıkları bölgelere göre farklı çoğu zaman pek barışçı davranışlar sergilemediklerine en güzel örnek olarak; 1879 yılında bir grup Ermeni'nin Van'dan Halep'e doğru seyahat ettiği Van Konsülü Mr. Marinik tarafından İngiliz Hükümet başkanına bildirilmiş fakat bu Ermenilerin ne amaçla Halep'e gittikleri bilinmemektedir. Bu kişilerin takibi yapılmıştır. Halep'e yolculuk eden Ermeniler 'den 30'u yolda tutuklanmış ve birkaçı da yaralanmıştır. Muhtemelen yolda karşılaştıkları Türk ve Kürt köylerinde sorun çıkardıkları için tutuklanmışlardır. Çünkü çevrelerine zalimce davranmışlardır ifadesi raporda geçmektedir⁵⁵. Bir diğer raporda Yüzbaşı Clayton, Osmanlı Hükümeti'nin Ermenilere ne kadar yeni haklar verirse versin Ermenilerin bu durumdan memnun olmayıp eninde sonunda Anadolu'yu karıştırıp bağımsızlık isteyecekleri, asla büyük Ermenistan İmparatorluğu idealinden vazgeçmeyecekleri kanaatini belirtmiştir. Hatta Osmanlı'nın Gayrimüslimler için özellikle de Ermeniler için yaptıkları reformların Osmanlı Devleti'ne zaman kaybettirmekten başka bir işe yaramayacağını, Ermenilerin içine karıştıkları Anadolu halkları arasında sorun çıkaracağı kanaatini Yüzbaşı Clayton özellikle bastırarak belirtmiştir⁵⁶. Bölgedeki Ermenilerin ciddi bir

50 Günay, 2012,a.g.m, s,22.

51 Günay, 2012,a.g.m, s,22.

52 Sevilya Aslanova,2008, 20. Yüzyılın Başında Rusya'nın Osmanlı Politikası (1903-1917), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, s,163.

53 Cahit Külekçi,2010, "Arşiv Vesikalarına Göre Osmanlı Devleti'nde Ermeni Cemiyetleri (1875-1925 YILLARI ARASI)", İstem Dergisi Yıl:8, S,15,ss, 143- 157.

54 Günay, 2012,a.g.m, s,23.

55 PRO, FO,424-106/180.

56 PRO, FO,424-106/p,35

eğitim programı ile düzgün bir toplum haline gemesinin mümkün olacağı, iyi birer vatandaş haline gelebileceklerinin belirtildiği de gözden kaçmamaktadır. Eğer bu yapılırsa durumun düzeleceğini çünkü fanatik Müslümanların bile bazı geleneklerinden dolayı Hristiyan topluluklara iyi davrandıkları belirtilmiştir⁵⁷.

Ermenilerin XIX. yüzyılda göç hareketlerini değerlendirdiğimizde, ciddiye alınacak bir göç hareketi olduğunu görmemekteyiz. Birçok kaynakta XIX. yüzyılda yaşanan Ermeni göçleri şöyle ifade edilmektedir; "XIX. yüzyılda Ermeniler arasında ilk kitlesel göç hareketi yaşanmıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşının ardından Bâbiâli, savaşın yol açtığı zafiyet ve özellikle Katolik devletlerin (Fransa, Avusturya, İspanya) arka çıkması neticesinde Katolik Ermeniler için genel af çıkarmış ve bunları müstakil bir millet olarak resmen tanımıştır (1830). Aynı şekilde 1850'de özellikle İngiltere'nin baskılarıyla Protestan Ermeniler de müstakil bir millet kabul edilmiştir. Böylece Ermeni Ulusu, büyük devlet politikalarının ve onların araçları şeklinde hizmet veren misyonerlerin etkinlikleri sonunda birbirinden nefret eden üç ayrı cemaate bölünmüştür. Fakat İngiliz belgelerinde Halep bölgesindeki Ermeniler hakkında kitlesel bir göç hareketiyle ilgili bilgiye rastlanmamıştır⁵⁸. Ermeniler Doğu Anadolu bölgesinden ve İran çevresinden Karabağ bölgesine bir Rus politikası olarak göç ettirilmiştir.

1887 yılında göç etmeyipte Osmanlı hâkimiyetinde yaşamaya devam eden Ermeniler Taşnaksutyun terör örgütünü ve 1890'da ise Hınçak terör örgütünü kurmuşlardır. Bu örgütlerin çoğunlukla faaliyette bulunduğu yerler, Erzurum, Merzifon, Sason, Zeytun, Van, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan, Diyarbakir, Halep, Urfa, Muş, Bitlis, Harput, Ayıntap, Kayseri, Sivas, Birecik gibi yerlerdi. Özellikle II. Meşrutiyetten sonraki dönemde faaliyetlerini arttırmış hatta Cuma selamlığı sonrası Sultan II. Adülhamid'e bombalı suikast girişiminde bile bulunmuşlardır (21 Temmuz 1906)⁵⁹.

XIX. yüzyılda Ermeni nüfusunun dağılımına bakacak olursak; 1882 yılında Ermeni Patrikhanesinin istatistiğine göre Halep, Antep' in Kuzeyi, Urfa, Kilis ve Maraş gibi yerleşim bölgelerinde 100.000 Ermeni bulunmaktadır. 1893- 1897 yılları arasında Suriye' nin genel nüfusu 918.409 iken, 413 Ermeni nüfus, 247 Katolik Ermeni ve 1.873 Protestan olup, ayrıca Halep' te 667.790 genel nüfus içerisinde de 35.104 Ermeni, 5.739 Ermeni Katolik ve 8.643 Protestan yaşamıştır⁶⁰.

Görüldüğü gibi Osmanlı idaresindeki Ermeni nüfusu ciddi bir çoğunluk olmamasına rağmen diğer azınlıklara kıyasla adım adım örgütlendiği ve direnişin temelini iyi attıkları ortadadır. Fakat Fransızların Sarı kitabında 1897 yılı rakamları, 14.856.118 olan Anadolu nüfusunun 1.475.011 kişisi Ermeni'dir. Yine tarihçi Stanford J. Shaw çalışmalarında 1890 Osmanlı kayıtlarına göre 1.139.053 olduğunu söylemektedir⁶¹. Fakat İngiliz Konsolosluk raporlarında bildirilen rakamlar çok daha farklıdır.

Halep İngiliz Konsolosluğu'na göre, Kürtlerden sonra Osmanlı Devleti'ndeki en

57 PRO, FO,424-106/pp,35-36

58 Kemal Beydilli, ,1995, "Tehcir", İslam Ansiklopedisi, Diyanet Yayınları, Ankara, C,40,s,320,

59 Beydilli,1995, a.g.m, s,320.

60 Uras,1976,a.g.e, s,139,141-143.

61 Süslü, 1994, a.g.e,s, 23.

çok azınlık nüfus (Her ne kadar İngiliz konsoloslugu raporlarında Kürtler için azınlık demiş olsa Kürtler Osmanlı devletinde hiç azınlık olmamıştır.) olan Ermeniler 600.000–700.000 civarındadır. Ermeniler IX. yüzyılın ortalarından itibaren hep büyük devletlerin hâkimiyeti altında yaşamışlardır⁶². Bizanslılar, Persler ve Tatarlar tarafından istila edilmiş ve yönetilmişlerdir. Halep Vilayetinde yaşayan Ermeniler arasında da mezhep farklılıkları ve anlaşmazlıklar olduğunu Halep İngiliz Konsoloslugu'nun 2 Ağustos 1851 tarihli yazdığı bir rapordan; anlaşılmaktadır ki; Antakya ve Lazkiye arasında bulunan Hessale köyündeki Ermenilerin Protestan ayini yaptıkları için çevredeki diğer Ermenilerden baskı görmüşlerdir⁶³. Ermenilerin Halep Vilayeti'nde sahip olduğu okullardan bahsedecek olursak Ayıntab'ta 9 okul ve bu okullarda 898 erkek öğrenci, 708 kız öğrenci, 58 öğretmen mevcuttur. Hatay'da 10 okul ve bu okullarda 440 erkek öğrenci, 47 kız öğrenci, 10 öğretmen vardı. Halep merkezde 2 okul ve bu iki okulda 438 erkek, 249 kız ve 18 öğretmen vardı. Hacı, Süleymanlı, Sis çevresinde 21 okul ve bu okullarda ise 1589 erkek öğrenci, 319 kız öğrenci, 93 öğretmen mevcuttu⁶⁴.

4. Çerkezler Ve Çeçenler

İngiliz belgelerinde Çeçenler ve Çerkezlerden çok az bahsetmektedir. Çeçenler, Kafkasya'dan Mezopotamya bölgesine ve Halep vilayetine on altı yıl önce gelmişlerdir, rapor 1880 yılında tutulduğuna göre Çeçenler bölgeye 1864 yılında gelmişlerdir. Sayıları yirmi bin civarındadır. Önceleri Mardin'in batısına yerleşmişlerdir fakat hükümetin gayretiyle Halep Eyaleti, Zor Bölgesi'ne yerleştirilmişlerdir. Çeçenler, bölgedeki herkesle karşı karşıya gelmişlerdir. Aslında, buraya yerleştirilmelerinin sebebi Araplara karşı bariyer oluşturmaktır⁶⁵. Genelde, Osmanlı Devleti, bir politika olarak sınır boylarına Türkmenleri yerleştirirdi fakat burada Çerkezleri ve Çeçenleri tercih etmesinin sebebi Halep ve çevresinde Türklerin, Arapların ve Kürtlerin iç içe girmiş olmalarıdır. Çeçenlerin bölgedeki sayıları beş bine kadar düşmüştür çünkü birçoğu Diyarbakır'a sevk edilerek zabtiye olarak görevlendirilmişlerdir. Osmanlı Devleti, Çerkezleri çoğunlukla güvenlik alanında değerlendirmiştir. İngiliz raporlarında Henry Trotter, Çerkezler ve Çeçenler için yakışıklı, iyi görünümlü ve zeki bir ırk diye bahsetmektedir⁶⁶. Güvenlik alanında görevlendirmelerinin sebebi de büyük oranda buna bağlıdır⁶⁷.

5. Araplar

Araplar, günümüzde de var olan bir topluluk olarak tarihi geçmişleri oldukça eskidir. Köken olarak Sami ırkına mensup olan Araplar, Sami dil ailesinden olan Arapça konuşmaktadırlar ve geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır.

Arap kelimesinin anlamı üzerinde dil bilimcilerin farklı görüşleri mevcuttur. Bazı dil bilimcilere göre Arap kelimesi Batı anlamındadır. Bu anlamı mezopotanyalılar firat nehrinin batısında yaşayanları kastetmek için kullanmışlardır. Bir başka görüş ise, Arap kelimesini

62 PRO. F.O. 424/106-E2032,p,352–353

63 Komisyon, 2004, Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri, BOA yayınları, Ankara, CI, s,8.

64 Süslü, 1994, a.g.e, s,48.

65 PRO. F.O. 424/106/E 2032/p, 360.

66 PRO. F.O. 424/106/E 2032/p, 360

67 Akköz,a.g.e,2016,s,82.

Kara ülkesi ya da bozkır anlamına gelen İbranice kökenli Arapha kelimesine bağlanmaktadır. Yine İbranice olan göçebe anlamına gelen Erephe kelimesine bağlayanlar olduğu gibi, çölde yaşayan kimse anlamına geldiğini iddia edenlerde vardır⁶⁸.

XIX. yüzyılda, Halep'te yaşayan Araplar birçok kabileye ayrılmış haldeydiler, özellikle Anezi Kabilesi çok çeşitli kollara ayrılmıştı; Fedan, Sebaa, Erfuddi, Ibn Haddal, Amarat, Veled Ali, Ben-i Saçar gibi. Daha küçük olduklarını düşündüğümüz; Aghedat, Soçni, Aghel (Aghel için İngilizce yazılımı kullanılmıştır) kolları ise Palmira ve Fırat nehri arasındaki bölgede yaşamışlardır⁶⁹. Halep ve Birecik arasındaki bölge yalın, verimli, çok nüfuslu bir yerleşime sahiptir. Burada yaşayanlar Arapça konuşan Türkmenlerden oluşmuştur. Ayrıca burada yerli Araplarda mevcuttur⁷⁰. Fakat demografik ya da bölgesel değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin sebebi ise açlık, kıtlık, sel, deprem gibi doğal afetlerdir⁷¹. Bu bölgede yaşayan Araplar genellikle, soda imalatı yapıp çevre köylere satmaktadırlar, Bazıları ise Halepli tüccarların yanında komisyonculuk yapmışlardır⁷².

Osmanlıda ilk defa Arap ulusu ve Arapçılık bilinci XVIII. doğmuştur. Bu görüş Arap seçkinleri arasında gelişerek bir Arap milleti ve Arapçılık bilinci oluşturmuşsa da siyasal eyleme ve bağımsızlık idealine ulaşmadan Araplar Osmanlı İmparatorluğu dışında kalmıştır⁷³

SONUÇ

Tarih boyunca Halep farklı medeniyetlere ev sahipliği yaptığı için hem sosyo-kültürel yapısı hem de etnik yapısı çok renklilik göstermektedir. Halep, Türklerin Anadolu'ya gelmelerinden çok önce Türk yurdu olmaya başlamıştır. Halep Türkmenleri Memlûklerin, Selçukluların ve Osmanlıların hâkimiyeti altında varlıklarını sürdürmüş ve 145 Türkmen köyü ile Halep'te etkin olarak varlığını hissettirmiş bir topluluktur. Halep İngiliz konsoloslugu kayıtlarında dahi Halep'teki en düzgün topluluğun Türkmenler olduğundan bahsedilmiştir.

Bölgedeki diğer bir Müslüman topluluk olan Kürtler Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdikten sonra da yaşamlarına eskisi gibi devam etmiş ve genellikle Türkmen köylere komşu olarak köylerinde tarımla uğraşmış ve Müslüman tebaa ile ortak hareket etmişlerdir. Gelenek ve görenek olarak Halep Türkmenleriyle benzerlik göstermektedir. Bu durum çoğunlukla aynı toprakları paylaşan topluluklarda görünen bir durumdur.

Halep'te Müslüman topluluklar Türkler, Kürtler, Araplar, Çerkesler tarım ile uğraşmaktadır. Ticaretle ve sanat ile uğraşanlar çoğunlukla gayrimüslim tebaa'dır. Halep'te

68 Hakkı Dursun Yıldız,1991, "Arap", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV yayınları, İstanbul, C,3,s,272

69 John Murray,1864, Rambles In The Deserts Of Syria And Among The Turkomans And Bedaweens, Printed By Spotiswoobe And Co., Albemarle Street, Hetv-Steeet Sqtaae, London,p,11.

70 Akköz,2016,a.g.e, s, 50.

71 Yaron Ayalon, 2008, Famines, Earthquakes, Plagues: Natural Disasters In Ottoman Syria In The Writings Of Visitors, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, Xxxıı, İstanbul.

72 Murray, 1864a.g.e,s, 11.

73 İlber Ortaylı,2012, Yakın Tarihin Gerçekleri, Osmanlı'nın Küllerinden doğan Cumhuriyet,Timaş Yayınları,İstanbul, s,

kırsal kesimde yaşayan Ermeniler çiftçilik yaparken diğer Hristiyan ve Yahudi topluluklar ticaretle uğraşmışlardır.

XIX. yüzyılda bu etnik grupların göç hareketliliğine baktığımızda Türkmenlerin bölgeye 1020'li yıllarda geldiğini görüyoruz. Ermenilerin M.Ö. 322 Hayguin Krallığı'ndan beri bölgede olduğu iddiaları mevcuttur. Ermeniler arasında ilk kitlesel göç hareketi XIX. yüzyılda yaşanmıştır. Çerkesler ise Halep'e 1864 yılında gelmiştir. Sayıları 20.000 civarındadır ve bölgede etkili bir topluluk değildir. Arapların ise Halapa Krallığı'ndan beri bölgede buldukları iddiaları mevcuttur.

Halep'teki Müslüman topluluklar gelenekler açısından benzerlikler göstermektedir (düğünler, kutlamalar vs.) etnik ayrılıkların getirdiği farklılıklar çok keskin değildir. Yaşadıkları evler, ev yaşamları, komşuluk ilişkileri dahi benzerlik göstermektedir.

Siyasi açıdan değerlendirdiğimizde, bölgedeki Müslüman topluluklar Osmanlı Hâkimiyetine karşı düşmanca bir tavır içerisinde olmamıştır. Araplar arasında Arapçılık düşüncesi XVIII. Yüzyıldan itibaren görülmeye başlasa da 1918'e kadar eyleme dönüşmemiştir. Gayrimüslim olan Ermeniler ise Halep'e bağlı Maraş sancağında başlayan Zeytun isyanıyla heveslenmiş iseler de bir sonuca ulaşamamışlardır. Türkmenler ve çerkezler Osmanlı Devletine bağlılıklarını sürdürmüşlerdir.

Kaynakça

Akköz, H. (2016). XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Halep Vilayetinin Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Yapısı (İngiliz ve Amerikan Kaynaklarına göre). *KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Doktora Tezi*. Kahramanmaraş.

Aslanova, S. (2008). 20. Yüzyılın Başında Rusya'nın Osmanlı Politikası (1903-1917). *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir.

Beydilli, K. (1995). "Tehcir". *İslam Ansiklopedisi*, 40, 320. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Clarke, E. (1834, Feb.). SOME ACCOUNT OF KOORDISTAN, AND ITS INHABITANT. *Saturday Magazine*, 4(105), 68.

Çağlayan, E., (2016), *Zazalar: Tarih, Kültür ve Kimlik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı.

Çeker, M. E. (2010). *Süriye Türkleri Ve Türkiye-Suriye İlişkileri(Osmanlı Dönemi)*,. Kahramanmaraş: KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çetin, T. (2014). Suriye Türkmenleri. *Türk Yurdu Dergisi*, Ocak(317).

Dağ, A. E. (2015). *Emevilerden Arap Baharına Halep Türkmenleri*. İstanbul: Taş Mektep

yay.

Erol, M. (2012). *Halep Türkmenleri*. Ankara: Grafiker Ofset yayıncılık Ltd.şti.

Goetz, P. W. (1988). *"Halep, Halep Türkmenleri"*. İstanbul: Ana Britannica, Ana Yayıncılık, İstanbul, C,10,ss, 292-293.

Günay, N. (2012, Aralık). Ermenilerin Kurdukları Cemiyetler Ve Komitelerin Maraş Ve Çevresindeki Faaliyetleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16, 22-32.

Isya, J. (1909, JANUARY). "Yezıdııs Text". *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*(XXV), 218-254.

Kalafat, M. (2014). "Suriye Türk Halk Kültüründen Kesitler". *Türk Yurdu Dergisi*, 137(Ocak), 30-34.

Küleççi, C. (2010). "Arşiv Vesikalarına Göre Osmanlı Devleti'nde Ermeni Cemiyetleri (1875-1925 YILLARI ARASI). *İstem Dergisi*(15), 143- 157.

Murray, J. (1864). *Rambles In The Deserts Of Syria And Among The Turkomans And Bedaweens*. London: Printed By Spotiswoobe And Co.Albemarle Street, Hetv-Steeet Sqttae.

Ortaylı, İ. (2012). *Yakın Tarihin Gerçekleri, Osmanlının Küllerinden Doğan Cumhuriyet*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Özoğlu, H. (2004). *Kurdish Notables and the Ottoman State*. New York, USA: New York University Press.

PRO, F,O 424/107/E23032/p,356.

PRO, F.O. 424/E2032/107/201/347.

PRO, F.O. 424/E2032/107/201/348.

PRO, FO,424-106/180.

PRO, FO,424-106/p,35.

PRO, FO,424-106/pp,35-36.

PRO. F.O. 424/106/E 2032/p, 360.

PRO. F.O. 424/106-E2032,p,352-353.

Quataert, D. (2000). *The Ottoman Empire 1700-1922*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sakr Abu Fakhr. (2000(Summer)). " Voice From The Golan". *Journal Of Palastine Studies* xxix(4), 5-36.

Sümer, F. (2012). Türkmenler. TDV. Ansiklopedisi içinde, *TDV Yayınları*. İstanbul.

Süslü, A. (1994). *Armenians And The 1915 Events Of Displacement*. Ankara: Sistem Ofset.

Tutar, A. (2000). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep Şehrinin Kültürel Yapısı. *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 79-89.

Uras, E. (1976). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları.

Winter, S. (2006, 3). The Other "Nahdah": The Bedırxans, The Millîs And The Tribal Roots Of Kurdish Nationalism In Syria. *Oriente Moderno*, 25 (86).3, 461-74.

Yıldız, H. D. (1991). " Arap". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3, s. 272.